

Πρόλογος

Ποιο είναι το περιεχόμενο και οι συνδηλώσεις των *Βαλκανίων* και τι είδους διαδικασίες συνέτειναν στις σημασιοδοτήσεις τους; Με ποιους τρόπους, τι είδους σχήματα και τι προσβλέψεις ετεροπροσδιορίστηκαν, αλλά και αυτοπροσδιορίστηκαν, ο χώρος, η επικράτεια και τα πεδία που διαμορφώνουν οι όροι οι οποίοι τα δηλώνουν ή αναφέρονται σε αυτά; Αποδελτιώνοντας και μελετώντας ένα εντυπωσιακό σε όγκο γραμματειακό υλικό δύο αιώνων που περιλαμβάνει εκτός από τη λογοτεχνία και διάφορα άλλα είδη τεκμηριωτικής γραμματείας, το ανά χείρας βιβλίο επικεντρώνεται στην ελληνική περίπτωση. Ανιχνεύει και παρακολουθεί το πώς σχηματίστηκε στο νεοελληνικό φαντασιακό ένας λόγος που εξέφρασε μια ενοποιητική αντίληψη των διαφόρων κοινοτήτων της περιοχής, τις οποίες κατά κάποιον τρόπο συνέδεε ένας κοινός βαλκανικός παρονομαστής· ένας λόγος που επίσης προσδιόρισε τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που διαφοροποιούν την κάθε κοινότητα από τις άλλες, ενώ παράλληλα διαχώρισε την Ελλάδα από αυτές, την ανέδειξε και την ιεράρχησε ως ανώτερη.

Το υλικό που μελετά ο συγγραφέας καλύπτει την περίοδο της νεοτερικότητας, ένα ευρύ χρονικό άνυσμα δύο και πλέον αιώνων. Στην αρχική φάση της περιόδου αυτής διασταυρώνεται η σταδιακή παρακμή και εντέλει διάλυση της Οθωμανικής αυτοκρατορίας με το εγχείρημα ρευστοποίησης και επανεπένδυσης της κληρονομιάς των πολιτικών και φιλοσοφικών ιδεωδών του Διαφωτισμού. Ενόψει πολύπλοκων και ενίοτε συγκλονιστικών ιστορικών εμπειριών, στην περιοχή των Βαλκανίων θα παγιωθούν χωρικές κατατμήσεις και κρατικές οντότητες, οι οποίες και θα εδραιωθούν για ένα μεγάλο μέρος του εικοστού αιώνα. Μετά την κατάρρευση του υπαρκτού σοσιαλισμού ο βαλκανικός χώρος αρχιτεκτονείται εκ νέου. Γρήγορα καθίστανται φανερές οι εντυπωσιακές αποκλίσεις πολιτικής, οικονομικής, θεσμικής αλλά και πολιτισμικής τάξης που χαρακτηρίζουν τα μέρη που τον συναπαρτίζουν, ενώ η ρευστότητα που διέπει σε μεγάλο βαθμό την περιοχή έως σήμερα δεν αποτελεί παρά ένδειξη της θεμελιακής πολυπλοκότητας που την προσδιόριζε ανέκαθεν.

Όπως κάθε αυτοκρατορία, και η Οθωμανική διαδραμάτισε κατά κάποιον τρόπο και ρόλο συνεκτικό. Κάτω από έναν κοινό δυνάστη, πολλές και διαφορετικών ειδών κοινότητες συμβίωσαν για διάστημα αιώνων. Ο ελληνικός υπήρξε ο πρώτος λαός της Οθωμανικής αυτοκρατορίας που διεκδίκησε και πέτυχε την ανεξαρτησία του, και η διαφορετική πορεία που το καινούργιο έθνος-κράτος ξεκίνησε στην αρχή του δέκατου ένατου αιώνα συνέχισε έως και τον εικοστό, καθώς υπήρξε το μόνο της περιοχής που δεν εντάχθηκε στον αστερισμό του κομμουνισμού. Εξάλλου, με το τέλος της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και τη δημιουργία της νεότερης Τουρκίας η τελευταία άρχισε να απομακρύνεται όλο και περισσότερο από αυτό που τα Βαλκάνια κατέληξαν να σημαίνουν.

Απέναντι στους εναπομείναντες γείτονές της η Ελλάδα ή, ακριβέστερα, σύμφωνα και με τη μελέτη, το νεοελληνικό φαντασιακό, άρθρωσε έναν λόγο που ο συγγραφέας αποκαλεί *αντεστραμμένο οριενταλισμό*. Πρόκειται για έναν όρο που, σε δομική αντιστοιχία με όρους και προϋποθέσεις του οριενταλιστικού λόγου που παγίωσε η δυτική διανόηση, κωδικοποιεί μια διπλή αντιστροφή: αναφέρεται στο πώς η γεωγραφική εγγύτητα της Ελλάδας με τις χώρες των Βαλκανίων δεν παραπληρώνεται και με μια έννοια πολιτισμικής εγγύτητας αλλά, αντίθετα, πολιτισμικής απόστασης, ενώ αναδεικνύει ταυτόχρονα την πολιτισμική, και ευρύτερα πνευματική, συνάφεια της Ελλάδας με τη Δύση. Στην πορεία δόμησης του νεοελληνικού φαντασιακού η ελληνική περίπτωση σταδιακά συγκροτήθηκε ως διακριτή από αυτήν των γειτόνων της. Υπογραμμίστηκε μια νοούμενη ελληνική διαφορά, η οποία αυτοαξιολογήθηκε θετικά και κατατάχθηκε στην κορυφή. Παράλληλα, οι άλλοι λαοί των Βαλκανίων υποβιβάστηκαν εκ νέου, αυτή τη φορά όχι από τον δυτικό οριενταλισμό, αλλά από τον αντεστραμμένο ελληνικό· στη νεοελληνική κουλτούρα η διάκριση ανάμεσα στην Ελλάδα και τους γείτονές της παγιώθηκε και, σε μεγάλο βαθμό, φυσικοποιήθηκε.

Το ανά χείρας βιβλίο ανιχνεύει, μελετά και ερμηνεύει τρόπους και διαδικασίες της πρόσληψης των Βαλκανίων στο νεοελληνικό πολιτισμικό πεδίο, ενώ συγχρόνως προσδιορίζει και αναλύει τη θέση της Ελλάδας, ταυτόχρονα ως μέρος αυτών και εκτός τους. Κάνοντας χρήση ενός πλήθους τεκμηρίων, το βιβλίο πορεύεται παράλληλα με την ιστορία του νεότερου ελληνικού κράτους από την ίδρυσή του έως σήμερα· ο συγγραφέας δαμάζει ένα πολυσχιδές και ετερογενές υλικό και επιτυγχάνει να εκθέσει, με τρόπο συνθετικό, την πορεία της διαμόρφωσης του λόγου αυτού. Πέραν όμως του γραμματολογικού της εύρους, που αφορά ενδεχομένως περισσότερο την εγχώρια διανόηση, η μελέτη συμβάλλει ουσιαστικά στη διεθνή συζήτηση για ένα ζήτημα που παραμένει επίκαιρο. Συνομιλώντας με ένα επιβλητικό σώμα δευτερογενούς βιβλιογραφίας, το βιβλίο εγγράφει τον δικό του πρωτότυπο θεωρητικό και κριτικό αναστοχασμό στον ευρύτερο προβληματισμό για τα Βαλκάνια.

Κατ' αυτόν τον τρόπο, με γραμματολογική επάρκεια, αλλά και θεωρητική πλαισίωση, μεθοδολογικά εργαλεία και κριτικό λεξιλόγιο που έχουν συγκροτήσει οι τελευταίες εξελίξεις της συγκριτικής φιλολογίας και των πολιτισμικών σπουδών, καθώς και με διεπιστημονική διάσταση που εκτείνεται σε συναφείς επιστημολογίες των θεωρητικών επιστημών, η μελέτη παρέχει τόσο στον ειδικό αναγνώστη όσο και στο ευρύτερο κοινό έναν πλούτο πληροφοριών, και τις εντάσσει σε ερμηνευτικά σχήματα που απασχολούν την επιστημονική κοινότητα διεθνώς. Για πρώτη φορά είμαστε σε θέση να προσεγγίσουμε εποπτικά το ζήτημα της πρόσληψης των Βαλκανίων στη νεοελληνική κουλτούρα και τη θέση της Ελλάδας στις κατηγορίες που δημιουργεί η πρόσληψη αυτή. Το ανά χείρας βιβλίο αποτελεί πολύτιμο και, φρονώ, अपαράκαμπτο πλέον οδηγό για την κατανόηση ζητημάτων που αφορούν όχι μόνον την ιστορική αλλά και τη σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα· είναι ένα έργο αναφοράς.

Δημήτρης Καργιώτης

Καθηγητής Συγκριτικής Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων